

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2019, 8 (2): 1173/1187

**Richard Wright'ın Yeraltında Yaşayan Adam ve Bilge Karasu'nun
Dehlizde Giden Adam Adlı Öykülerinde 'Yeraltı'nın Anlamı**

The Meaning of Underground in the Story by Richard Wright *The
Man Who Lived Underground* and the Story by Bilge Karasu *The Man
Walking through a Passage*

Abdurrahman KOLCU

**Doç.Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü**
**Assoc.Prof., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Turkish Language and Literature**
abdkoller@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-1201-4317

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 08.02.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 16.05.2019
Yayın Tarihi / Published : 23.06.2019
Yayın Sezonu : Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season : April-May-June

Atıf/Cite as: KOLCU, A. (2019). Richard Wright'ın Yeraltında Yaşayan Adam ve Bilge Karasu'nun Dehlizde Giden Adam Adlı Öykülerinde 'Yeraltı'nın Anlamı. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (2), 1173-1187. Retrieved from <http://www.itobiad.com/issue/44987/524793>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Richard Wright'ın Yeraltında Yaşayan Adam ve Bilge Karasu'nun Dehlizde Giden Adam Adlı Öykülerinde 'Yeraltı'nın Anlamı

Öz

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli öykü ve roman yazarlarından biri olan Bilge Karasu, eserlerinde genelde bireyin sorunlarına eğilir, toplumsal hayata ve ona hâkim olan değerlere bireyin penceresinden bakar. *Göçmüş Kediler Bahçesi* adlı eserinde yer alan *Dehlizde Giden Adam* adlı öyküsünde de makineleşmenin ve ileri teknolojinin hâkim olduğu bir yaşama düzenindeki bireyin tabiattan ve kendi özünden uzaklaşması üzerinde durur. Yazar olay örgüsünü yeraltında yaşanan bir deneyim olarak kurgular. Bu makalede eseri incelenen diğer yazar olan Richard Wright ise 20. yüzyıl Amerikan edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olarak eserlerinde ağırlıklı olarak siyahî Amerikalıların sorunlarına eğilmiştir. Onun dilimize *Yeraltında Yaşayan Adam* adıyla çevrilen öyküsü 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde geçen ve başkahramanın yeraltındaki yaşamına odaklanan bir kurguya sahiptir. Bu çalışmada başkahramanlarının yeraltındaki sıra dışı serüveni üzerinde odaklanan *Dehlizde Giden Adam* ve *Yeraltında Yaşayan Adam* adlı eserler karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilge Karasu, Göçmüş Kediler Bahçesi, Dehlizde Giden Adam, Richard Wright, Yeraltında Yaşayan Adam.

The Meaning of Underground in the Story by Richard Wright *The Man Who Lived Underground* and the Story by Bilge Karasu *The Man Walking through a Passage*

Abstract

Being one of the most important story and novel writers of the Republican period Turkish literature; Bilge Karasu generally focuses on the problems of individuals and embraces social life and the values that dominate social life from an individual's perspective in his works. In his story *The Man Walking through a Passage* which is included in his work *Garden of Emigrated Cats*, he stresses the individual's alienation from the nature and himself in a living order dominated by mechanization and advanced technology. The writer fictionalizes the plot as an underground experience. On the other hand, Richard Wright who is another writer whose work is analyzed in this article is one of the important representatives of the 20th century American literature. In his works, he mainly focuses on the problems of African Americans. His fiction story *The Man Who Lived Underground* which was translated into our language as *Yeraltında Yaşayan Adam* embraces the life of a man who lived underground in the second quarter of the 20th century. In this study, the works *The Man Walking through a Passage* and *The Man Who Lived Underground* focusing on the extraordinary adventures of heroes underground are analyzed comparatively.

Keywords: Bilge Karasu, Garden of Emigrated Cats, The Man Walking through a Passage, Richard Wright, The Man Who Lived Underground.

Giriş

Karşılaştırmalı edebiyat alanında yapılan çalışmalar, genel olarak edebî eser incelemelerine, bir eseri yalnızca kendi iç unsurları ve içinde yer aldığı edebî geleneğin verileriyle değerlendirmenin ötesinde farklı paradigmalardan ve anlayışların sağladığı perspektifle yaklaşma noktasında önemli katkılar sunmaktadır. Edebî eserler arasında bilhassa içerik ve anlatım tarzı bağlamında gözlemlenen benzerlikler ve ortaklıklar da, bu alandaki çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Türk edebiyatının önemli öykü ve roman yazarlarından biri olan Bilge Karasu'nun *Göçmüş Kediler Bahçesi* adlı eserinde yer alan ve masal tarzında kaleme alınan *Dehlizde Giden Adam* adlı öyküsü ile 20. yüzyıl Amerikan edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Richard Wright'ın *Yeraltında Yaşayan Adam* adıyla dilimize çevrilen uzun öyküsü, bu hususu çok açık bir şekilde örneklemektedir. Zira her iki metinde de başkahramanın yeraltındaki sıra dışı serüveni üzerinde odaklanılmış olması, söz konusu iki metin arasında karşılaştırmalı bir incelemeye zemin teşkil etmektedir.

Yeraltında Yaşayan Adam

Richard Wright, 20. yüzyıl Amerikan edebiyatında özellikle siyahî Amerikalıların yaşadığı sorunlara ve maruz kaldığı haksızlıklara ilişkin eserleriyle, bilhassa da *Kara Çocuk* başlığıyla dilimize çevrilen *Black Boy* adlı otobiyografisiyle tanınır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'e gidip, Jean-Paul Sartre ile dostluk kuran ve Varoluşçu düşüncenin etkisine giren Wright, *Yeraltında Yaşayan Adam* başlığıyla dilimize çevrilen *The Man Who Lived Underground* adlı eserini 1941 yılının yazında *True Detective* adlı derginin Ağustos sayısında yer alan bir makaleden ilhamla kaleme almıştır. (Gounard, 1978: 381) Bu makale, Wright ile aynı soyadı taşıyan 33 yaşındaki beyaz bir Amerikalı olan Herbert. C. Wright'ın bir yıldan uzun bir süre lağımın içinde bulunup bu sayede dükkânlara girip canının istediği her şeyi alması ve nihayetinde polisin yakın takibi sonucu yakalanmasına ilişkindir. (Gounard, 1978: 381) Ayrıca *The Richard Wright Encyclopedia*'da bu eserde, Wright'ın kendisinin "model"i ve "gelmiş geçmiş en iyi yazar" olarak değerlendirdiği Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'ının yoğun bir etkisinin olduğu ifade edilmektedir. (Ward Jr ve Butler, 2008: 250)

J. F. Gounard, Wright'ın 1941 yılı boyunca bu makaleden hareketle yazdığı kısa romanının yalnızca *The Man Who Lived Underground* başlığını taşıyan üçüncü kısmını 1944 yılında yayımlandığını belirtir (Gounard, 1978: 382). Bu eser yazarın ölümünden bir yıl sonra 1961 yılında yayımlanan *Eight Men* adlı kitabının içinde de yer almaktadır.¹ Genel kabul gören ve Wright

¹ *Eight Men* adlı kitap, adıyla uyumlu bir şekilde sekiz adamı anlatan sekiz öykü içerir. Bu öykülerin adları sırasıyla şu şekildedir: "The Man Who Was Almost A Man", "The Man Who Lived Underground", "Big Black Good Man", "The Man Who Saw The Flood", "Man Of All Work", "Man, God Aint Like That...", "The Man Who Killed A Shadow", "The Man Who Went To Chicago" (Wright, 1961:7).

üzerine çalışan uzmanların kullandıkları da bu kitapta yer alan metindir (Ward Jr ve Butler, 2008: 250). Ana hatlarıyla belirtmek gerekirse, *Yeraltında Yaşayan Adam*'da, adı belirtilmeyen bir ABD kentinde ilgisinin olmadığı bir cinayetle suçlanan ve polis sorgusunda izin alarak girdiği tuvaletin penceresinden kaçan başkahraman Fred Daniels'in yeraltındaki serüveni ve oradan çıktıktan sonra gördüklerini anlattığı polislerden biri tarafından lağımın içinde öldürülmesi konu edinilmektedir.

Dehlizde Giden Adam

1950 sonrası Türk edebiyatının en önemli öykü ve roman yazarlarından biri olan Bilge Karasu, özellikle üslubu ve farklı anlatım tarzı arayışlarıyla ön plana çıkmıştır. Çevirmen olarak birçok eseri dilimize kazandıran Karasu, geniş bir edebiyat kültürünün arka planda yer aldığı eserlerinde bireyin sorunlarına eğilir, toplumsal hayata ve ona hâkim olan değerlere bireyin penceresinden bakar. Yazarın bu sıralanan özelliklerini yoğun bir şekilde yansıtan *Göçmüş Kediler Bahçesi* adlı eseri, 13 bölümden oluşur. İlk baskısı 1979 yılında yapılan eserin düzenlenişi kendine özgü bir nitelik arz eder. Eserde 13 bölüm boyunca süren bir öykü vardır. Numaralandırılmış olan her bölümün başında, bütün eser boyunca süren bu öykünün ilgili kısmı italik yazı karakteriyle yer alır ve akabinde ise kitapta masal olarak adlandırılan öykü metinlerine yer verilir. Bütün bir kitap boyunca süren bu öyküyü kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür: Kırk gündür tarihî kalıntıların bulunduğu kentler arasında mekik dokuyan anlatıcı Akdeniz'de Ortaçağ'dan kalma bir kara şehirde lokantaya gider ve orada dikkatini çeken kişiyi otelin girişinde tekrar görüp selamlaşır. Bu kişi otelde onun karşısındaki odada kalmaktadır. Ertesi gün, aldığı tatlıyı yemek için bir kahvehaneye giden anlatıcı, sonrasında tezgâhın arkasındaki manzara karşısında hayrete düşer. Eski sarayın kalıntılarının karşısındadır ve bir gün önce gördüğü kişi İngilizce olarak görüntünün etkileyici olduğunu belirten bir ifade kullanır. Sarayın kalıntılarında sonra müzeye giden anlatıcı orada bu kişinin gösterdiği, insanların oyuncusu olduğu bir tür satranç oyununu gösteren bir resmi ve yine onun işaret ettiği bir odayı inceler. Sonrasında aynı kahvehanede çay içerken onunla konuşmaya başlar. Bu kişi resimde çizilen oyun hakkında anlatıcıya bilgi verir. Bir tarihçi olduğu anlaşılan ve bir Kuzey Avrupalı aksanıyla İngilizce konuşan bu kişiyle birlikte yemek yer ve onun "Oyuna katılıyor musunuz?" şeklindeki sorusuna da muhatap olur. Ertesi gün yine tarihçiyle karşılaşır. Oyunun oynandığı alana giderler. Anlatıcı bu alanı ölmek üzere olan kedilerin geldiği bir alan olarak düşünür ve burayı kitabın adı da olan "Göçmüş Kediler Bahçesi" olarak adlandırır. Anlatıcı, iki gün boyunca tarihçiyi görmez, otelde oynanacak oyun ile ilgili belediye başkanından bir davet mektubu alır. Buna göre tarihçi, kendisini mor gruptaki bir boş oyuncu sırası için tavsiye etmiştir. Ertesi sabah davet üzerine belediye başkanıyla görüşmeye gider. Onu bir odaya kilitlerler, orada uyur, sonra giysilerini giyip oyundaki yerini almak üzere dışarı çıkar.

Oyununun ortaya çıkmasının ardındaki tarihçe de bu bağlamda nakledilir. Buna göre saldırılardan kaçıp güneye göçen bir derebeyinden birkaç yüzyıl sonra bir başka derebeyinin, yenilmemenin ve düşmanlarıyla uzlaşmanın yollarını araması karşısında bu oyunun doğduğu belirtilir. Sonraki süreçte ise düşmanlar kaynaşmış, bu oyun ise bir ritüel halini almıştır. Anlatıcı, kendisini oyuna tavsiye eden tarihçiyi de oyun esnasında gözlemler. Anlatıcının hamlesiyle göçme oyunu adını taşıyan ve satranç oyununun kurallarının genelde geçerli olduğu bu oyunda seyircilerin de bağırtiları arasında mat olayı gerçekleşir. Karşıdaki tarihçi arkadaşı ise öncesinde bu mat oluşa onay vermeyen bir görüntüdedir. Anlatıcı bayılır, aslında yanlış bir hamle yapmıştır ve kendi takımı morların kaybetmesine, yeşillerin kazanmasına sebep olmuştur. Oyundan sonra tarihçi arkadaşıyla görüşür ve ayrılır.

Öykünün 1-12. bölümlerinde burada kısaca özetlenen olaylar vuku bulur. 13. bölümde ise gerçeklik ile kurgu arasındaki perde açılır. Artık anlatıcı başka bir kişidir. 13. bölümdeki anlatıcı, 1-12. bölümde anlatıcı olarak konuşan ve mor takım adına mücadele eden kişiyi takip eden, onu oyunda yenen yeşil takıma mensup olan kişidir, yani tarihçidir. Artık tarihçi konuşmaktadır. Onun sözlerinden aslında buraya kadar anlatılanların, geçmişte yaşanmış hadiselerin yeniden kurgulanmasından başka bir şey olmadığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Gerçekte mor takımın adına savaşan 1-12. bölümlerde anlatıcı olan kişi oyunu kaybettiği için fanatik bir kişinin saldırısından kaçarken arabanın altında kalıp ölmüştür. Yeşil takımda yer alan ve 13. bölümde anlatıcı olarak karşımıza çıkan tarihçi ise gerçekte aylarca önce tanıştığı bu arkadaşıyla olan yaşantısını onun gözünden ve dilinden, gerçeğe de bir ölçüde bağlı kalan bir kurgu şeklinde anlatmıştır. 13. bölümdeki anlatıcı aslında bütün hikâyeyi 13. bölüme kadar bu ölen arkadaşının gözünden anlatmış, 13. bölümde de doğrudan kendisi anlatıcı olarak belirmiştir.

13 bölümlük bu kitabın içinde bu öykü 13 parça olarak yer almış, her bir parçanın akabinde de kitapta masal olarak adlandırılan öykü metinlerine yer verilmiştir. Kitabın 13. ve son bölümünden sonra öyküye yer verilmemiş, bunun dışında iki öykünün bulunduğu 4. bölüm hariç kitapta her bir bölümde birer öykü yer almıştır. Kitapta yer verilen ve masal olarak adlandırılan öykülerden biri de, *Altıncı Saatin Masalı* üst başlığıyla yer alan ve Ali Poyrazoğlu'na ithaf edilen *Dehliz'de Giden Adam* adlı metindir. Bir masal havasında anlatılan bu öyküde, 19 yaşındaki bir delikanlının denizden eve dönmesi gereken yoldan değil de kıyı boyunca yürüyüp dönmek istemesi karşısında içine girdiği bir mağara ağzından makinelerin bütün ihtiyaçlarını karşıladığı bir dünyanın içine girmesi ve sonunda dışarıya çıktığında ise ışık karşısında kör olup orada yaşamayacak hale gelmesi anlatılmaktadır. Öykünün sonunda italik yazı karakteriyle yer alan metinde, öykünün ithaf edildiği Ali Poyrazoğlu'nun anlattığı, bir balığın onu yakalayan kişi tarafından zamanla suyun dışında yaşamaya alıştırılması

ve günün birinde denize düştüğünde boğulmasına ilişkin masalsi bir küçük öyküye yer verilir. Altında B.K. olarak kimliğini görebildiğimiz bu metnin sonunda yazar, *Dehlizde Giden Adam* ile balık hakkındaki bu masal arasındaki ilişki konusunda şu değerlendirmeyi yapar.

“Bu konuda Levi-Strauss’un ilkesini benimseyeceğim, bu iki masal arasındaki aykırılıklar benzerliklerden çok daha önemlidir bence, diyeceğim.” (Karasu, 2015: 102)

Yazarın bu cümlede belirttiği benzerliği *Dehlizde Giden Adam*’da başkahraman olan delikanlının yeraltındaki dehlize alışıp çıktığında dış dünyada yaşayamayacak hale gelmesiyle, balığın yeryüzüne alışıp denize girdiğinde yaşayamayacak hale gelmesi arasında kurmak mümkündür. Ancak *Dehlizde Giden Adam* adlı öykünün altında 1968 tarihi yer almaktadır ve Poyrazoğlu ise yazara bu masalı *“Ağustos 1969 içinde”* (Karasu, 2015: 101) anlatmıştır. Bu kronolojiyi dikkate aldığımızda bu benzerliğin de tesadüf olduğunu söylemek gerekir.

Yeraltına Giriş, Yeraltındaki Yaşam Düzeni ve Yeryüzüne Çıkış

Her iki eserde de kahramanlar, yaşadıkları ve alışageldiklerinin dışında farklı bir yaşam biçiminin içine girerler ve ona uyum sağlamaya çalışıp hayatta kalmanın yollarını ararlar. *Yeraltında Yaşayan Adam*’da başkahraman Fred Daniels için bu bir zorunluluktur, zira kendisini cinayetle suçlayan polislerden kaçmaktadır. Öykünün başında karanlık bir koridorun bir köşesine büzülmüş halde bekleyen Fred, koşmaktan, durmadan gizlenmekten yorulmuştur. Nerede saklanması gerektiğini düşünürken bir lağım kapağının kenarından küçük su damlalarının fışkırdığını, damlaların akışının kesilmesinden sonra da alttan yukarı fışkıran pis bir suyun kapağı yerinden oynatıp attığını görür. Fred işte bu açılan kapaktan içeri girer. Aşağı indiğinde pis suların içinde kendini bulan Fred kapağı kapatmak üzere gelen polislerin kendisini bulduklarını düşünür. Lağım içindeki yolculuğuna başlayan Fred ilk olarak keskin bir çürük kokusuyla karşılaşır ve kibrit çakarak etrafı keşfedip güzergâhını belirlemeye çalışır. Bu esnada sular da yükselir ve boğulma ya da bir çukura düşme tehlikesiyle karşı karşıya gelir. Bulduğu bir demir çubuk ile karşısına çıkan bir lağım faresini de öldüren ve güzergâhını bilmediği için çok yavaş bir şekilde ilerleyen Fred, kullanılmayan bir lağım olarak düşündüğü ve bir mağarayı andıran yere doğru yürür. Burası siyahî Amerikalıların ibadet ettiği bir kilise duvarının yanı başındadır ve aşağıda alıntılanan cümlelerde de görüldüğü gibi Fred, büyük bir şaşkınlık içindedir:

“Ne işi vardı burada? Birden suçluluğunun duyusu altında ezildi. Tanrı apansız bir ölümle mi cezalandıracaktı onu? Şarkılar devam edip gidiyordu; başını salladı, uygun bulmamıştı bunu.”

Yapmamalıydılar bunu, diye geçirdi içinden. Bunu yapmamaları için bir neden gerekirdi, aradı ama bulamadı.

Şarkı söylemek böylesine, üstlerinden esen lâğım havasıyla... Anlaşılmaz hayâsızlıkta bir gösteri seyrediyormuş gibiydi, ama gene de bunu bırakamıyordu bir türlü." (Wright, 1965: 14)

Tıpkı Kafka'nın *Dönüşüm*'ünde böceğe dönüştükten sonra başlangıçta hala sorumluluk sahibi bir insan gibi düşünen ve hisseden Gregor Samsa gibi, Fred de içinde bulunduğu yeraltı koşullarını yer üstündeki yaşamın parametreleriyle değerlendirmeye devam eder. Gregor Samsa'nın iş hayatının akışını belirleyen zaman çizelgesinin dışına çıkmasını hatırlatan bir şekilde, Fred de bu bağlamda zaman konusunda yerin üstündeki düzenin dışına çıkıp belirsiz bir zaman içinde ilerlediğini idrak eder:

"Ne zamandan beridir burada yeraltındaydı? Hiç bilmiyordu. Yeni bir yaşantıydı onun için bu; kilisedeki insanların şarkı söyleyişlerine bakarken duyduğu gerginlik uzun süredir burada bulunduğu kanısını veriyordu ona, ama zekâsı, geçen zamanın kısa olduğunu tekrarlıyordu. Karanlıkların içinde duyduğu tek zaman kavramı çaktığı bir kibritin yanıp sönmeye arasındaki kısa süreydi." (Wright, 1965: 14-15)

İlk anda tekrar geri dönmeyi düşünmeyen Fred, etrafında araştırmalara devam eder. Zira kendisine polisler dayak atmış, istedikleri itirafların altına da imza attırılmışlardır. Mağara olarak adlandırdığı bu yerde uyuyakalan Fred ne kadar süre uyuduğunu bilemez. Susadığında ise açtığı delikteki tuğlaları çekerek içeri giren Fred, basamakları çıkıp bir anahtar deliğinden bakar ve içerde ne olduğunu anlamaya çalışır. Cenaze işlemlerinin yapıldığı bir yerdir burası ve ortada da bir ceset vardır. Bu esnada elektrik düğmesini açan Fred, ışık karşısında şu tepkiyi gösterir:

"Üç basamak aşağıda aklıma bir şey geldi, yakında bir yerde bir elektrik düğmesi olmalıydı; duvar boyunca el yordamıyla yürüdü, düğmeyi buldu, çevirdi; kör edici bir ışık çarptı göz bebeklerine, öylesine şiddetliydi ki birden göremez oldu bir şey. Göz bebekleri ufaldı, garip bir koku duyarak burun deliklerini oynattı. Karanlıkta kokunun belli belirsiz farkına varmış olduğunu anladı o anda, ama böylesine kesinlikle dikkatini çekmesi için ışığın açılması gerekmişti." (Wright, 1965: 18)

Bu sırada aletlerin bulunduğu bir sandığı görür. Bir kömür deposuna, akabinde de gelen seslere yönelerek bir sinemaya giren Fred'e karşılaştığı biri tuvaletin yerini gösterir. Tekrar kömürlerin ve kazanın bulunduğu bölüme girer. Buraya kömür kazanını yakan bir adam gelir ve onu gözlemleyen Fred, onun elektrik ışığını açmamasını şu şekilde yorumlar:

"Anladı neden açmadığını. Adam burada o kadar eskiydi ki ışığa ihtiyacı yoktu; sadece dokunma duyusuyla yer altında yavaş yavaş hareket eden görme özelliğinden yoksun böcekler gibi o da bu

karanlıklar dünyasında görmeğe iyice alışmıştı artık.” (Wright, 1965: 21)

Burada bulduğu yiyecek sepetindeki yiyecekleri mağarası olarak adlandırdığı yere götürür, karnını doyurur ve akabinde uyur. Aynı zamanda alet sandığından da kendine lazım olan şeyleri ceplerine doldurmuştur. Kâbus görür, uyanır ve tekrar kazmağa devam eder. Bir kuyumcunun kasasının olduğu duvara giden Fred akabinde radyo dükkânına girip bir radyo çalar. Hem kasap hem de manav olan bir dükkâna girer, oradan kilidi kırıp çıkmak ister. Hayalinde karısı ve yanında çalıştığı Bayan Wooten ile kendisini yakalayan üç polis canlanır. Bu sırada sokağı görür ve karışık duygular içine girer:

“Giriş kapısına gitti, dışarı baktı. İçindeki duygular ikiye bölünmüştü; yeryüzüyle yeraltı arasında kararsızdı duyuları. Dışarı çıkmak için aşırı duygusal bir istek vardı içinde ama us buradan ayrılmamasını emrediyordu.” (Wright, 1965: 29)

Bu sırada beklenmedik bir hadise vuku bulur. Beyaz bir çift, açık sandığı bu dükkâna gelir ve kadın onu tezgahtar sanarak ondan yarım kilo üzüm ister ve bu dükkânın sahibi Nick'i sorar. Sonrasında dışarı çıkan Fred, bir büfedeki gazetede polisin katil zenciyi aradığına ilişkin haberi görür, burada bahsedilen kişi kendisidir, tekrar dükkâna geri dönüp kasanın olduğu yere girer. Karşısına çıkan Alice adlı kadın onu görse de arkadaşları Alice'in söylediklerine inanmaz. Kasanın nasıl açıldığını gözleyerek öğrenir ve kasadan para çalar. Gece bekçisi de bu sırada uyumaktadır. Onun da tabancasını alır, ayrıca mücevherler de çalar. Çaldığı şeylerden biri de bir yazı makinesidir. Hatta çalmadan önce tuşlara basarak kendi adını yazmıştır. Fred bütün bu çaldıkları hakkında şöyle düşünür:

“Hırsızlıkla ilgisi yoktu yaptığı için, bu hisle doluydu içi, çünkü satır da, radyo da, para da, yazı makinesi de hepsi aynı değerdeydi, aynı anlamı vardı onun için bu eşyaların. Bunlar, ölü dünyada, bıraktığı güneş ve yağmur dünyasında, ona yargı giydiren, suçlu diye damgalayan dünyada yaşayanların ciddiye aldıkları oyuncaklardı.” (Wright, 1965: 36)

İçine girdiği yaşam düzeni belki, kirli, karanlık ve düzensizdir ancak öncesindeki yaşam düzenine karşı bir eleştiri getirmeye yöneltecek bir nitelik de arz eder. Bunlar sadece soyut fikirler olarak kalmaz. Geri dönüp mağarasında elektrikli bir ampulü yakmayı başarır. Mağarasının duvarlarını çaldığı paralarla döşer ve şu sözleri söyler:

“Hey Tanrım! ne garipti!.. Elleriyle kalçalarını döğe döğe kahkahalarla güldü. Yeryüzü dünyasının üstesinden gelmişti. Özgürdü! Ah bir de yukardakiler bunu görebilselerdi! Mağaradan çıkıp bütün dünyaya buluşunu haykırmak geliyordu içinden.” (Wright, 1965: 42)

Fred bu yeni yaşam biçimini sevmeye başlamıştır. Duvarlarını parayla donattığı mağarası hakkında şöyle düşünür:

"Evet burası onun sığınağı olacaktı; onu lekeleyen, suçlu ilân eden dünya ile kendisi arasında bu alaycı simge bulunacaktı. Parayı çalmamıştı; tıpkı ormanda çalı çırpı toplar gibi almıştı parayı sadece. Yeryüzündeki dünyada şimdi canlanıyordu gözünün önünde; ölümün kapladığı cangıl gibiydi orası." (Wright, 1965: 42)

Çaldığı kutulardan bir avuç altın saati eline alan Fred, onları ayarlamağa başlar. Ancak belli bir saate ayarlamaya çalışmaz. Bunun nedenini ise şöyle açıklar:

"... çünkü zaman diye bir şey kalmamıştı kendisi için artık." (Wright, 1965: 42)

Akabinde çaldığı silahla da bir el ateş eder. Bu merakını da yener. Yere serdiği elmasların üzerine de basarak mağarasının bir ucundan diğerine kadar yürür. Duygu durumundaki coşkunluk bir süre sonra yerini tedirginliğe ve karamsarlığı bırakır: *"Burada kalamayacağımı ve buradan da çıkamayacağımı biliyordu şimdi." (Wright, 1965: 45-46)*. Er geç yer üstüne çıkacağını ve bütün bunlardan birisine söz edeceğini düşünür. Tekrar kilisenin olduğu yere gelen Fred, ilahilere kulak verir ve kilisedekileri eleştirir:

"Yanıhıyorlar, diye mırıldandı dinsel karanlıkta. Bulamadıkları bir mutluluğu bu şekilde aramakla hatırlayamadıkları hem de anlayamadıkları korkunç bir hata işlemiş olmak duygusundan başka bir şey elde etmedikleri kanısındaydı." (Wright, 1965: 47)

Yeniden radyo satıcısı ve kuyumcunun olduğu yere giden Fred, kendisi yüzünden bir çocuğun radyo çalmakla, bir gece bekçisinin de hırsızlıkla suçlandığına tanık olur. Bu esnada gelen polisleri tanır. Bunlar kendisini sorgulayan polislerdir. Burada gece bekçisine şu şekilde seslenmek gelir Fred'in içinden:

"«Hadi gel hadi!» Bodrum deliğinden kaçabilirsin, benimle beraber mağarada yaşayabilirsin» diye bağırarak geliyordu içinden gece bekçisine." (Wright, 1965: 50)

Suçlanan gece bekçisinin silahla kafasına ateş ederek intihar ettiğini görür. Korkudan gerisin geri kaçan ve lağım kapağından yer üstüne çıkan Fred'in yer altındaki yaşamı böylelikle son bulur.

Yeraltında Yaşayan Adam'da Fred'in iki defa yeryüzüne çıktığını söylemek gerekir. İlkinde kasap ve manav dükkânından çıkar ve bir büfeden aldığı gazetede polisin "Katil Zenci"yi aradığını belirten haberini görür ve akabinde aynı dükkândan tekrar yer altına iner. İkinci ve son çıkışı ise kendisinin yaptığı hırsızlığının gece bekçisinin intihar etmesine sebep olması ve kendisinin buna tanıklık etmesi üzerine oradan kaçmasıyla gerçekleşir. Gördüğü olayın tesirinde olan Fred lağımdan dışarı çıkar, kilisenin olduğu yere bu kez yeraltından değil yeryüzünden gider, koronun şarkı söylediği anda içeri girer. Kendisini anlatmasına müsaade edilmez ve ona deli

muamelesi yapıp dışarı atılır. Sonrasında karakola giden Fred, kendini döven polisleri arar, imzaladığı itiraftan ve yeraltından geldiğinden bahseder. Karşısındakiler bütün bunlara bir anlam veremez ve ancak Peabody adlı kadının cinayetinden bahsettikten sonradır ki onu kendisini sorgulayan polisler sevk ederler. Onlara yeraltında gördüklerinden ve yaşadıklarından bahseden Fred'in suçlandığı cinayeti bir başkasının işlediği anlaşılmıştır ve bu yüzden bir suçu görünmemektedir. Hatta itiraflarının olduğu kâğıdı bile gözünün önünde yakarlar. Ancak anlatmaya devam eden Fred, kuyumcudaki intihardan bahsedince polisler endişelenir ve onu da alıp Lauson adlı polisin evine giderler. Polisler lağımın içindeki dünyayı göstermek isteyen Fred, lağımın olduğu yerden içeri girdikten hemen sonra Lauson tarafından silahla vurularak öldürülür.

Dehlizde Giden Adam' da ise yeraltına giriş, bir zorunluluktan dolayı değil bir merak ve arayışın neticesidir. Öykünün kahramanı, yani Dehlizde Giden Adam denizi çok seven bir delikanlıdır. 19 yaşına bastığı yılın yazında kayalık bir adanın çakıllık bir kıyısında ilerler ve eve dönüş yolundan değil, kıyı boyunca dolaşarak yürümek ister. Kayalıklara basarak zorlukla da olsa ilerler. Önce dönmeyi düşünür. Karşısına çıkan bir mağara ağzına yönelir. Merak edip içeri giren delikanlı dehlizin içinde "Girmeyiniz" yazan bir yazının olduğu bir tabelayla karşılaşır. Bu yazıyı belediyenin astığını düşünen delikanlı, dehlizin sonuna kadar gitmek arzusuna kapılır. *Yeraltında Yaşayan Adam'* da Fred'in kibrit çakarak karanlıkta ilerlemesine mukabil Dehliz Yaşayan Adam'ın yolunda ileriden belirsiz bir ışık yansımaktadır. Işığın geldiği noktaya doğru yaklaşır ve şaşkınlığa düşer:

"Bir çelik levha var burada, kayaya çakılı, çok daha uzaktan gelen bir ışığı yansıtıyor. Çelik aynanın yanında hafif aydınlıkta bir yazı daha seçti gözleri duvarın üzerinde: "GİRMEYDİNİZ" diyen bir yazı. İÇERLEDİ. İlk yazıyı, haydi, Belediye yazdırmış olsundu. Bunu ise, girip çıkmış, tatsız şakalara meraklı biri yazmış olacaktı. Peki ama o çelik levha? O ayna? Aynayı oraya kim çakmıştı ki? Hem Belediye buraya girilmesini tehlikeli buluyorsa yolun ağzına bir parmaklık yerleştirir, çıkardı işin içinden." (Karasu, 2015: 95-96)

Bu sorgulamaları yapmakla birlikte Dehlizde Giden Adam, yalnızca bir mağaradan içeri girmediğini, aynı zamanda yeni bir yaşam düzeninin içine girdiğini anlayacak ve buna uyum sağlamaya çalışacaktır. Saatine bakar ve saat 12'yi gösterir. Saat çalışmakta ancak ilerlememektedir. Saatin öğleden sonra girdiği dehlizde öğle vaktinin 12'si olmasına imkân yoktur, diğer yandan gece 12 olacak kadar da zamanın geçmediği kanaatindedir. Işığın geldiği tarafa doğru ilerlemesini sürdüren Dehlizde Giden Adam uykuya dalar, akabinde uyanır ve acıkır. Bir yiyecek makinesi görür, makineye bozuk para atar. Makine taze bir balık tavası yemeği verir. Yanda da ekmeğe çatal bıçak bulunmaktadır. Tabak, çatal ve bıçaklar makinenin üstünden kutuya atılacaktır. *Yeraltında Yaşayan Adam'* da Fred'in gıdasını çalarak temin etmesine karşılık Dehlizde Giden Adam bu ihtiyacını makinelerden karşılar.

Bir kez daha saatine bakan Dehlizde Giden Adam yine on ikiyi görür ve zaman konusunda şu değerlendirmeyi yapar:

"Biliyor muydu ne zamandan beri bu dehlizde yürümekte olduğumu? Vaktini, saatini, gününü şaşırmuş değil miydi?" (Karasu, 2015: 97)

Tıpkı *Yeraltında Yaşayan Adam*'daki Fred gibi Dehlizde Giden Adam da belirsiz bir zamanın içinde ilerlemektedir. Karşısına bir duvar çıkınca o ana dek boyutsuz ve kimsenin olmadığı bir dünyada ilerlediğini düşünür. Acıktıkça karşısına bir makine çıkar, makineler bozuk parayı da kâğıt parayı da kabul eder. Ancak makineler -ne az ne çok, ama doyuracak kadar- yiyecek vermektedir. Sigara hatta para bozdurma makinesi bile çıkar karşısına. *Yeraltında Yaşayan Adam*'da Fred'in mağarasına karşılık Dehlizde Giden Adam için merkezî istasyon vazifesi gören bir yer söz konusu değildir. Uykusu geldiğinde, uyandığında yönünü kaybetmemek için yürüdüğü istikamete başını çevirerek uyuyan Dehlizde Giden Adam bir yıl mı, bir hafta mı ne kadar süredir gittiğini kestirememektedir:

"Gecesiz, gündüzsüz, ışığım ancak yol boyunca uzaktan uzağa dizili duran makinelerin çeliğinde yansıdığı, artmadığı, eksilmediği, saatin hep on ikiyi gösterdiği bir yolda, dün, bugün, yarın olamazdı; sabah akşam yoktu. Delikanlı da bunları unutmuştu zaten. Bildiği tek şey, yürümek olmuştu. Buraya niçin girmişti, nasıl girmişti, ansımıyordu artık. Niçin yürüdüğünü biliyordu ama; ışığa çıkmak için yürüyordu. Çıkınca ne olacaktı, onu da bilmiyordu ya..."

İşığa varmak için... Çelik makinelerden yansıyan ışığa değil, gerçek ışığa varmak için..." (Karasu, 2015: 98-99)

Dehlizde Giden Adam uyuduğunda sakalları uzar, uyandığında ise yeni tıraş olmuş gibi hisseder. Işığa çıkmak için ilerlemeye devam eder. Parası bittikten sonra makineler parasız da yemek vermektedir. Işık da çelik levhalardan ve makinelerden yansımaktadır. Ancak makineler de giderek seyrelir, açlıktan bitap düştüğü anda karşısına bir makine çıkmaktadır. Aynı şey susuzluk için de geçerlidir. Hızlanır, hatta koşmaya başlar, ölmek için makinelere ulaşmaya çabalar. Giderek dış dünyaya yaklaşmaktadır. Duvarlar sertleşmekte, makineler yansıttıkları ışıktan değil karaltılarından seçilmektedir ve sonrasında gerçek dünya, havası, sesleri ve ışığıyla karşısına çıkar.

İşığa yaklaştığında ise çiçek kokusunu alır, *"Çiçek kokusu"* (Karasu, 2015: 100) diye bağırır, kendi sesini duyar, ışığın geldiği yere giden Dehlizde Giden Adam'ın gözleri ışık karşısında kararır, kör olur. Aç ve susuzdur. Düz bir kayanın üstünde öylece kalakalır.

Yeraltında Yaşayan Adam ve Dehlizde Giden Adam'da Yeraltının ve Yeraltındaki Yaşamın Anlamı

Franz Kafka'nın *Dava* adlı romanında Joseph K. bir sabah kalktığında tutuklandığını öğrenir. Dahası suçunun ne olduğunu da bilmemektedir ve

romanın sonundaki infazına kadar da bunu öğrenemez. *Yeraltında Yaşayan Adam*'daki Fred ise Josep K.'ya oranla biraz daha şanslıdır. İşlemediği bir cinayetten ötürü suçlanan Fred'in suçlanmasının yanlış olsa da bir gerekçesi ve nedeni vardır. Josep K. tutuklandığını öğrendikten sonra kent içindeki arayış ve çabalamalara girer. Fred ise çareyi tuvalet izni alıp pencereden kaçmakta bulur. Yeraltında, gerçek hayatta da karşısına çıkması muhtemel kişileri, bodrum katlarının duvarlarının arasındaki boşluklardan, oyuklardan bakarak gözlemler, tuğlaları çıkararak o mekânlara girer. Hırsızlık yapar, yemek ve tuvalet ihtiyacını giderir, intihara ve suçlamalara tanıklık eder, akabinde de tekrar yeraltındaki güzergâhına döner. Böylelikle görünenin arkasındaki görünmeyene tanıklık eder. Polis tarafından cinayete suçlandığı için yerin üstünde özgürce yaşaması imkân dâhilinde değildir, bu şartlar altında yeraltında alternatif bir yaşamın imkânlarını keşfe çıkar. Bu aynı zamanda başka türlü bir yaşamın da imkân dâhilinde olduğunu, olabileceğini gösteren bir deneyimdir. Bu başka türlü yaşam biçiminde paralar mağarasının kenarlarını süsleyen duvar kâğıdı işlevini görmektedir. Böylesine önemsizdir. Ancak aynı paralar yüzünden yer üstünde bir gece bekçisi suçlanmış ve intihar etmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla yerin altındaki dünya kanunun, suçun, cezanın olmadığı bir dünyadır. Paranın da elmasların da yeraltında bir değeri ve anlamı yoktur. Yerin üstündeki paradigmanın orada bir karşılığı bulunmamaktadır. Gece bekçisinin intiharına tanıklık ettikten sonra içine girdiği telaş ve korkuyla yeryüzüne çıkan Fred, önce kiliseye, akabinde de kendisini döven polislerin olduğu karakola gider. Onlara yerin altındaki deneyimlerini anlatmaya çalışır. Her iki yerde de kendisine deli muamelesi yapılır. Başka türlü bir yaşamın tasviri delilikle damgalanır. Ancak intihar hadisesinden bahsettikten sonradır ki onun söylediklerinde gerçeklik payı olduğunu düşünür polisler. Böylelikle yerin altındaki yaşantının sonucu olan bir gözlemin sağladığı bilgi, yerin üstündeki dünyanın işleyiş düzeninin denetimine girer ve polislerden biri tarafından işleyen düzene zarar vereceği kaygısıyla öldürülür. Fred'in bu deneyiminden hareketle yeraltı ile yerüstünün karşılaştırılması yapıldığında, bu koşullarda lağımda yaşamın bile yerüstünde yaşamaktan daha iyi olduğu noktasında bir yoruma varmak mümkündür. O halde burada lağım, yerüstündeki dünyanın adaletsizliğini, tutarsızlığını gösteren bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fred'in para ve elmaslar karşısındaki tutumunun bir benzerini yer üstünde imzasını attığı itiraflarının yakılması hadisesinde görürüz. Polisin yaktığı bu itiraflar aynı zamanda bir insanın kaderinin ne kadar ucuz olduğunu gösterir. Öyleyse böyle bir düzende yaşamaktansa lağımda yaşamak daha iyidir. Lağım bütün çirkin ve pis yönlerine karşın yerüstüne göre tercih edilen bir yer haline gelebiliyorsa, asıl büyük kirliliğinin ve çirkinliğin adresinin yerüstünde olduğunu düşünmek okur için son derece mantıklıdır. Dolayısıyla bütün bu süreçlerden sonra bir siyahî Amerikalı olan Fred'den hareketle tümevarım yöntemiyle şu düşünceye varmak mümkündür: Bu

koşullarda Amerika Birleşik Devletleri'nde bir zenci olarak yeraltında bir yaşamda yaşamak, yerüstünde yaşamaktan daha kötü değildir. Böylelikle yazar, okuru, yeraltı dünyasının dehlizlerinde, lağımlarında gezdirerek yerüstündeki gerçek dünyanın tutarsızlığını, güvensizliğini ve adaletsizliğini birçok yönden gözler önüne sermiş olmaktadır.

Dehlizde Giden Adam ise insansız bir ilerlemenin içindedir. Uyandığında da sürekli ilerleme halindedir ve tükenişinin arkasında da bu sürekli ilerleme izleğinin önemli bir işlevi vardır. Dehlizdeki bütün yolculuğunda karşısına bir tane bile insan ya da başka bir canlı çıkmaz. Ona eşlik edenler hep makinelerdir. Dehlizde Giden Adam önce kendi bozuk paralarıyla, akabinde kâğıt paraları yine makinelere bozdurarak elde ettiği bozukluklarla gıda ihtiyaçlarını karşılar. Dehlizde makinelerden ve çelik levhalardan yansıyan bir ışık söz konusudur. Dolayısıyla ışık da onlardan gelmektedir. Ancak aynı makineler parası bittiğinde de kendisine gıda temin etmekle birlikte aralarındaki mesafe giderek uzamakta ve Dehlizde Giden Adam bu makinelere ulaşmak için daha çok hızlanmakta, daha çok yorulmakta, bitap düşmektedir. Uyuduğunda sakalları uzayan, uyandığında ise tıraş olmuş gibi hisseden Dehlizde Giden Adam adeta askerî bir disipline tabidir ve sanki kendisine verilen ilerleme komutunu yerine getirir gibidir. Çiçek kokusunu aldığı anda "çiçek kokusu" demesi kendi sesini duyması, akabinde kuşların ve denizlerin sesi, uyarıcıların farklılaşmasını ve gerçek dünyanın teberrüz etmesini sağlar. Ancak gerçek dünyanın ışığı Dehlizde Giden Adam'ın dehlizde belirli bir ışık derecesine alışmış gözlerinin kör olmasına sebebiyet verir. Kaybettiği sadece görme duyusu değildir, aşağıdaki alıntıda da görüleceği üzere dehlizdeki yaşam onun içinde de birtakım değişikliklere yol açmıştır:

"Yüzünü kaldırdı. Güneş sıcacık, yayılıyordu yüzüne. Aşağıdan, uzaktan, dalgaların yürek gibi atan gürültüsü geliyordu. Ayağı bir yere dayandı. Eliyle yokladı. Düz bir kaya olmalıydı bu. Oturdu. Yüzünü gene kaldırdı. Sıcaklık yüzünden içine doğru yayıldı. Ama en içinde, buz gibi duran bir nokta vardı. Işığın sıcaklığı bu noktaya ulaşmıyordu. İçi de, dışı da, yapayalnızdı bu sıcakta, bu ışıksızlıkta."
(Karasu, 2015: 101)

Neticede Dehlizde Giden Adam'ın bünyesi, artık gerçek dünya için yaşayamayacak bir niteliktedir. Dolayısıyla çok sevdiği deniz kıyısındaki yaşama dönmesi olanaksızdır. Buradan yola çıkarak Dehlizde Giden Adam'ın içine girdiği sıra dışı yaşam biçiminin işleyiş mantığına yoğunlaşarak birtakım yorumlar yapmak mümkündür. Dehlizdeki dünya başka insanlara yer vermeyen ve makinelerin belirleyici özne durumunda olduğu bir dünyadır. İnsan, makineler olduğu sürece yemekte, içmekte, ışığa kavuşmaktadır. Makinelerden uzaklaştığında bütün bunlardan mahrum kalmaktadır ve böylelikle makineler insanı kendine muhtaç kılmaktadır. Sonunda makineler Dehlizde Giden Adam'ı o hale getirmiştir ki artık onun eski dünyasına kaldığı yerden devam edebilmesi bile mümkün

değildir. Bu bağlamda metinde, “tabiattaki güzel yaşam” ile “makinelere ön plana çıktığı ve insanın bunların arasında mekik dokuduğu bir diğer yaşama biçiminin” mukayesesinin yapıldığını söylemek mümkündür. İssız bir adaya düşen Robenson tabiatta her şeyi kendisi üretmek veya tedarik ederek tek başına hayatını idame ettirmeye çalışırken, yine bir adada bulunan Dehlizde Giden Adam makinelerden ve çelik levhalardan başka bir şeyin olmadığı bir dehlizde her şeyi onlardan tedarik ederek yine tek başına ancak farklı bir deneyim yaşar. İnsanı insanlıktan çıkaran bu düzen Dehlizde Giden Adam’ı sonrasında tabiatta yaşayamaz hale getirmiştir.

Dehlizin içi bir tür bilim kurgu dünyası gibidir. Burada insanın ilerlemenin dışında bir seçeneği yoktur, sesine bile oradan çıkarken kavuşur. Dolayısıyla Dehlizde Giden Adam sadece deniz kıyısından, dış dünyanın tabiatından değil, aynı zamanda kendi insanî tabiatından da uzaklaşmıştır. Buradan hareketle metnin dar anlamda teknoloji alanındaki ilerlemelerin hayata geçmesi sürecinde insanın kendi hayatında belirleyici olma vasfını yitirmemesi noktasında bir değerlendirmeye kapı araladığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde yine bu metnin geniş planda ve makineleri birer simge olarak düşündüğümüzde, onların gördüğü işlevi yerine getiren mekanizmaların bulunduğu toplumsal yapılarda, yani insanın sesini kaybedip edilgenleştiği yaşam düzenleri içinde, tabiatın ve insanlığından ödün vermemesi bağlamında bir değerlendirmeye de imkân verdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Yeraltında Yaşayan Adam ve *Dehlizde Giden Adam* adlı öykülerde, farklı coğrafyalarda yaşayan ama aynı yüzyılın insanı olan iki yazarın yeraltını insanın hayatını sorgulama, anlamlandırma ve değerlendirme açısından bir alternatif yaşam alanı olarak ele aldıkları görülmektedir. Richard Wright’ın metninde yeraltı dünyası yerin üstündeki dünyanın ne ölçüde yaşanmaz ve kötü olduğunu göstermek için bir karşılaştırma unsuru olarak kullanılırken, *Dehlizde Giden Adam*’da insanın nesneleşmesinin ve kendi ürettiği makinelerin kölesi olmasının olumsuz bir örneğinin yaşandığı bir sahne işlevini görür. Dolayısıyla, her iki yazar da hayata ve hayatın işleyişine bakışta ve onu değerlendirmede farklı bir perspektif sunması açısından yeraltını kendi metinlerinde ele almış bulunmaktadır.

Kaynakça

- Gounard, J. F. (1978, March). "Richard Wright's "The Man Who Lived Underground" A Literary Analysis", *Journal Of Black Studies*, 8, 3, s. 381-386.
- Karasu, B. (2015). *Göçmüş Kediler Bahçesi* (12. b.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Ward Jr., J. W. ve Butler, R. J., (2008). *The Richard Wright Encyclopedia*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Wright, R. (1961) *Eight Men*, Ohio: The World Publishing Company.
- Wright, R. (1965). *Yeraltında Yaşayan Adam*. (A. Moran, Çev:), İstanbul: Ataç Kitabevi.

